

Digitális önszerveződés – határokkal

„Olyan társulás, amelynek szabad fejlődése minden egyes tagjának szabad fejlődését feltételezi.” „Szabadon társult egyének, akik közös szükségletre termelnek.” Az idősebbek még emlékezhetnek az ilyesféle fordulatokra.

Az emberek közötti kapcsolatoknak ez a változata két pilléren nyugszik. Társulás, együttműködés, szövetkezés, önszerveződés – az egyik póluson. Társulási, együttműködési, önszervezési képességekkel és szándékokkal rendelkező egyének a másik oldalon. Az előbbi az utóbbin, a társulás léte a társulni akaró és tudó egyének meglétén nyugszik. Egymással társuló egyének létezésének előfeltétele a termelés. (Az alapszükségleti cikkek megtermelése, mint elengedhetetlen harmadik – ha nem is pillér, de – kellék.) Nem véletlenül van szó az idézetben termelésre társuló egyénekről. Az emberek közötti kapcsolatoknak ezzel a formájával jellemzi Marx a kommunizmust.

Az ilyen értelemben vett kommunizmusához való közeledésként is értelmezhető, ha termelő egyének bizonyos szükségleteik közös kielégítésére társulnak.

Az ilyen értelemben vett kommunizmusához való közeledésként is értelmezhetők azok a törekvések, amelyek nyomán társulási képességekkel (ezért önálló döntési és önfejlődési hajlammal) rendelkező egyének jönnek létre.

Az ilyen értelemben vett kommunizmusához való közeledésként is értelmezhetők azok a kísérletek, amelyeket az önszerveződés, az egyének közötti szabad együttműködés jellemez.

Az önszerveződés, mint rendszerbomlasztás

Szokássá vált az utóbbi időkben az internetre (világhálóra), mint a szabad önszerveződés terepére és eszközére hivatkozni. Nem alaptalanul. Az interneten számos olyan jelenség vált megszokottá, amely a hagyományos állami jogrendhez és állami piacgazdasághoz képest alternatív elemeket mutat.

Az internet olyan területe a gazdaságnak, amely kevésbé tiszteli a magántulajdont. Itt minden „ingyen van”. Kalózként másolt (állami nyelven: hamis) szoftvereket használok. Ahelyett, hogy szaküzletekben

megvásárolnám, ellenszolgáltatás nélkül töltök le filmeket, zenéket stb. Az internet alapelve: amihez hozzá tudok férni, azzal szabadon rendelkezem. Ez a hozzáférési lehetőség szellemi termékekre vonatkozik, vagyis olyan javakra, amelyek nem kopnak és nem fogynak attól, hogy sokan használják. Csupán a tulajdonosi jogok csorbulnak, mert kevesebb lesz az árueladás. Csupán a szerzői jogok csorbulnak, mert csökken a jogdíj-bevétel.

Az internet a magántulajdont – a szellemi termékek vonatkozásában – úgy kezeli, mint egy darab természetet: akként fogyasztom, mint a levegőt. Ami megtetszik, azt szabadon elvihetem, „széthordhatom” – ettől nem lesz kevesebb. „Onnan veszem, ahol találok” – mondta Molière, amikor szemére vetették, hogy színdarabjaiban másoktól elcsent fordulatokat használ. A „nyílt forráskódú” molière-i eljárást az internet megpróbálja az egész szellemi világra kiterjeszteni.

Az internet szabad kínálatának előfeltétele e kínálat létrehozása. Az internethasználók egy része – a fennálló jogrend tiszteletétől független szabad kalózként – „meghekkeli” a magántulajdon rendszerét. Az így szerzett javakat felteszi a világhálóra, ezáltal ingyen elérhető, mindenki számára rendelkezésre álló szellemi közvagyonot állít elő. (Magánjavakat közjavakká alakít át. Hivatalosabb nyelven fogalmazva: ellopott magántulajdont tesz közkinccsé.)

De a magántulajdont nemcsak a fogyasztás és a hekkelés, hanem a termelés oldaláról is felülírja az internet. Egyrészt egyének elhelyezik rajta a saját szellemi termékeiket, amelyeket önként megosztanak másokkal. Másrészt egyének együttműködéséből, közös szellemi erőfeszítéséből digitális alkotóközösségek jönnek létre. Ezek a közösségek a nyilvánosság előtt folytatnak olyan termelő tevékenységet, amelynek folyamata és eredménye is közkinccs.

Az interneten keletkezik szellemi termék, de nem keletkezik szellemi tulajdon. Itt nincsenek szerzői jogok. Ezekre a szellemi termékekre nem terjed ki semmiféle tulajdonvédelem. A fogyasztásból kizáró áruformát felváltja a termék közzététele, önkéntes megosztása. A megosztott termék digitális közvagyon. A digitális együttműködéssel létrejövő ingyenes termék: kreatív közvagyon.

A hagyományos kereteket alaposan felborítja, szétfeszíti, hogy az interneten szabad teret kap az amatőr tartalomgyártás. Az intézményesen összeválogatott tartalmak irányított közlése helyébe decentralizált, öntevékeny tartalomgyártás lép. A szakmaisággal (így a gazdaság, politika, jog, művészet, tudomány stb. bürokratikus szakmaiságával) szemben egyenrangú vetélytársként szerepel a hobby-szintű, „műkedvelő” aktivitás. Semmi sem tiltja például, hogy valaki amatőr zenét gyártson és osszon meg, illetve hogy egyeseknek ez az amatőr zene tetsszen jobban. Semmi sem gátolja, hogy valaki álhíreket, pseudo-tényeket gyártson és tegyen közzé, illetve hogy egyeseknek az ilyen áhír legyen a meggyőzőbb. Itt érvényét veszti a professzionális és az amatőr közötti

hierarchikus megkülönböztetés. Olyan alternatív és informális nyilvánosság keletkezik, amely a plurális alkotói és fogyasztói hajlamokkal inkább kerül összhangba, mint az államilag (illetve állami piacgazdaság által) irányított és ellenőrzött média.

Az internet digitális nyilvánossága korántsem tökéletes. 1. Nagyon különböző értékminőségű tartalmakat zúdít a fogyasztóra, aki nem feltétlenül tud közöttük rendet vágni, eligazodni. Vagyis a tartalomfogyasztó közönség külső manipulálásának lehetősége itt is fennáll. 2. Az internetet sokan az árureklám (elsősorban gazdasági és politikai áruk propagálásának) szolgálatába állítják, annak vélelmezett leghatékonyabb eszközeként. Működése technikai háttérének biztosításában (pl. a szerverszolgáltatásban) is látványosan érvényesül a manipuláció: a közölt tartalmak, információk egyenrangú szabad versenyének korlátozása.

Az internetes közösség informális szervezet: bárki számára szabad ki-bejárást biztosít. Nem ismer intézményes hatalmat, hierarchiát, bürokráciát. Egy – némiképp patetikus – megfogalmazás szerint az internetes közösségekben a részvétel forradalma zajlik.

A digitális alkotóközösségekben többleterő keletkezik az együttműködésből, a közös erőfeszítésből. A tömeges együttműködés többletenergiaát szabadít fel, és alkotó termelést hív életre a művészet, tudomány, de a gyakorlati szoftverkészítés területén is. A résztvevők felfedezik a közösség erejét, és kollektív termékeket, alkotásokat hoznak létre. Közben megtapasztalják az összedolgozás, az együttes erőfeszítés örömet. Az egész folyamat az önszerveződés gyakorlatának iskolája.

Az önszerveződés, mint rendszerkonzerválás

Nem logikátlan, hogy a fennálló rendszer egyes hívei kihívást és veszélyforrást látnak a különböző önszerveződésekben. A tényleges önszerveződés részben vagy akár egészében kicsúszhat az állami fennhatóság alól, és – mintegy annak konkurenseként – önálló életet kezd élni. A spontán módon keletkező ingyenes közvagyon terjedésére reagálva pedig megfogalmazódik: „ez az új kommunizmus veszélyezteti a profittermelést”.

Nem logikátlan, hogy a fennálló rendszer egyes hívei különböző önszerveződésekben szövetségest, segítőtársat látnak. „Sokan attól tartanak, hogy a tömeges együttműködés hatására jelentősen lecsökken azoknak az aránya, akik képesek profitot termelni. Szerintünk ennek éppen az ellenkezője igaz. Egy felkészült menedzser számára ma már az együttműködés jelenti az új és igen jövedelmező lehetőségeket arra, hogy számtalan forrásból válogatva szerezze meg azt az innovációs erőt, ami a vállalatban belül és kívül is előnyökhöz juttatja” – írja D. Tapscott és A. D. Williams a *Wikinómia. Hogyan változtat meg mindent a tömeges együttműködés* (Budapest, HVG Kiadó, 2007, 28) című könyvben.

„Egyenrangúak együttműködése szöges ellentéte a kommunizmusnak” – vélik a szerzők.

Néhány évtizede különböző helyeken új üzleti gyakorlat jelent meg: bizonyos típustermékeknél a vásárló maga választhatja ki, hogy az általa kiszemelt áru milyen végső formát kapjon. Dönthet például egy ruha anyagáról, színéről, fazonjáról, amit azután a kívánságának megfelelően gyártanak le neki. Ez előnyös a vásárlónak, de előnyös a gyártónak is, mert rugalmasságával megnöveli a vevőkörét. Ennek a gyakorlatnak továbbfejlődése, amikor – újabb marketingfogásként – a vásárlót nem csupán a „fazonra igazításba”, hanem magába a tervezésbe is bevonják.

A világháló – sok egyéb funkciója mellett – egyfajta „ötletpiacként” is működik. A kreativitás, így a spontán együttműködésből fakadó kollektív kreativitás terepe. A tapasztalatok szerint növekvő számú felhasználó (egyén, illetve webes közösség) alkotó módon használ bizonyos készülékeket, illetve szoftvereket. Átalakítja őket, bővíti, továbbfejleszti a működésüket. Számos felhasználó feltöri a rendszert, meghekkeli a programot, majd új tulajdonságokkal, képességekkel ruházza fel, egészíti ki. Kreatív – akár illegálisan kreatív – tevékenységének eredményeit pedig nyilvánosságra hozza: közzéteszi a neten, megosztja a többiekkel. A saját készítésű alkalmazásokat, saját fejlesztésű termékeket közrebocsátja. Vagyis létrejön és meghonosodik a fogyasztói innováció gyakorlata. A vásárló kiszolgáltatót végfelhasználóból a termelés részesévé változik. Az új gyakorlatot a szakirodalom gyártó-fogyasztásnak nevezte el.

Egyesek erre a „hekkelési” gyakorlatra jogi védelemmel, tulajdonvédelemmel, pereskedéssel reagálnak. Más cégek – abból kiindulva, hogy a felhasználók alkotó fantáziáját úgysem lehet megbéklyózni – megpróbálják a „savanyú szőlőt” egy egyszerű gesztussal megédesíteni: párbeszédet, együttműködést kínálnak a gyártó-fogyasztóknak. A gyártó megengedi a vásárlóknak, hogy önkéntesen részt vegyenek az áru továbbfejlesztési, tervezési folyamatában. Ebből az önkéntes együttműködésből a profit is profitál. A gyártó számára a tervezés olcsóbb, az áru pedig eladhatóbb lesz. Gazdaságélénkítő hatással jár, ha a vásárló maga is bekapcsolódik az általa igényelt árucikk megtervezésébe.

A rugalmasabb (az új helyzethez gyorsabban alkalmazkodó) cégek ösztönzik a fogyasztók (webes közösségek) alkotói fantáziájának felszabadítását, sőt – bizonyos esetekben –, számukra szabad hekkelési jogot biztosítanak. (Tehát igyekeznek a profitorientált termelésbe nonprofit elemeket is integrálni. Szellemi tulajdonuk hozzáférhetővé tételét befektetésként kezelik.) A legjobbnak ítélt innovációs ötleteket a gyártási folyamatban megvalósítják. Észrevéve, hogy ez a lelkesen alkotó közösség a cégek számára hatalmas ingyenes szellemi tőke, fontos üzleti lehetőségként kezelik: hasznosítják a konkurenciával szembeni piaci küzdelemben. „Az okos cégek az üzleti web részévé teszik vevőiket, vezető szerephez juttatják őket a termékek és szolgáltatások következő generációjának kifejlesztésében [...] Ez igazán nem nagy ár azért, hogy

a cég megőrizze hűségese vevőit” (Tapscott – Williams 2007, 147) – olvasható az „Összefogás a fogyasztói hatalommal” c. fejezetben.

A gyártó-fogyasztók ingyenes értékteremtők a tőkés tulajdonos számára. A hivatkozott könyv szerint „a küszöbön álló gyártó-fogyasztó forradalom” következménye olyan innováció, amelyet „az üzleti világ még sohasem látott. A fogyasztókkal történő együttműködés azt jelenti, hogy rendelkezésre áll a valaha létezett leghatalmasabb és legkülönlegesebb szellemi tőke, egy hatalmas közösség, amelynek minden tagja rendkívül lelkesen vesz részt nagyszerű termékek és szolgáltatások előállításában” (157) – hangsúlyozza „A gyártó-fogyasztó közösségek hasznosítása” című fejezet. Fontos megállapítás: a gyártó-fogyasztó nem kényszerből, mint a bérmunkás, hanem önkéntesen és lelkesedéssel szolgálja a profittermelést. Hiszen a profitgyártás melléktermékeként megtapasztalhatja a kreativitás élményét. Akkor is alkotói örömben részesül, ha szellemi képességeit – ingyenesen – a tőkés tulajdonos rendelkezésére bocsátja. A cég által becsatornázott „gyártó-fogyasztó” paradox helyzete: csak akkor lelheti meg a maga örömet, ha egyúttal a tőkés tulajdonos haszonszerzését segíti elő. A korábbi „Csináld magad” mozgalom ily módon átalakul a cégek „Csináld velünk” mozgalmává.

A változási folyamat tehát két lépésből áll. 1. Internethasználók szabad kalózként mehekkelik a magántulajdon rendszerét, és ingyen használható szellemi javakat, szabad közvagyonot hoznak létre. 2. Cégek – profitnövelő céllal – a magántulajdon szolgálatába állítják az alkotó közösségekben keletkező ingyenes szellemi közvagyonot. Hogy a lényegyet illetően ne maradjanak kétségeink, a könyv – mintegy a folyamat harmadik fázisaként – prognosztizálja a jövőt: a szabad alkotó tulajdonrészt és nyereségrészesedést is fog kapni. Vagyis „független” szereplőből függővé alakítható át. „A vevők egy idő után azt is elvárják majd, hogy részesüljenek alkotásaik tulajdonjogából és az általuk generált haszomból. Ha a vevőknek anyagilag is megéri részt venni a tervezési és gyártási folyamatokban, akkor a cég mindig számíthat arra, hogy ez a dinamikus és termékeny rendszer támogatja a növekedésben és az innovációban.” (159) A kör – a magántulajdon köre – visszazárul. Érzékletes példa arra, hogy a *részleges antikapitalizmus* miként csúszik át ellentétébe, és válik *a kapitalizmus gyakorlati szolgáltójává*.

A digitális önszerveződés sajátossága

Az internethasználók pusztá előítéletként kezelik, hogy egy szellemi termék valakinek a magántulajdona. „Onnan veszem, ahol találok.” A fennálló rendszer álláspontjáról ez a hozzáállás súlyosan törvénysértő és erkölcsileg is elfogadhatatlan. Erről a nézőpontról tekintve további furcsaságok is találhatóak abban, ahogy az internethasználók nem elhanyagolható része gondolkodik és viselkedik.

1. Az alkotó webközösségek tagjai „furcsán” viselkednek: a társadalmi gyakorlatban megszokottól eltérően, nem egymással versenyezve, nem egymás ellenében, hanem együttműködve próbálják megtalálni az őket foglalkoztató kérdésekre az elméleti és gyakorlati válaszokat.

2. Az alkotó webközösségek tagjai „furcsán” viselkednek: az őket körülvevő társadalmi gyakorlattól eltérően, egyenrangúaknak tekintik egymást. Együttműködés azért alakul ki közöttük, mert – képességeiknek megfelelően kevéssel vagy sokkal – hozzá tudnak járulni valamilyen közös probléma megoldásához. Az ilyen webközösség termelő közösség: szellemi és/vagy tárgyi termelést végez. Az alkotó webközösség tehát egyenrangúak termelő együttműködése: a hozzá csatlakozó, benne résztvevő egyén a munkájával társul. A munkája révén válik a közösség tagjává.

3. Az alkotó webközösségek tagjai „furcsán” viselkednek. Az őket körülvevő társadalmi gyakorlattól eltérően, csak azt termelnek, amire szükségük van. Csak akkor fognak bele valaminek az előállításába, amikor úgy gondolják, hogy szükségük lesz rá. (Vagy belső szükségletből: mert izgatja őket az adott probléma.) Tehát kilépnek a túltermelés, a túltermelésből fakadó eladási kényszer, az eladási kényszerből fakadó reklámozás, a reklámozás-hírverés által előidézett túlfogyasztás, a túlfogyasztás miatti túlköltekezési-eladósodási hajlam stb. jelenlegi gyakorlatából. Könnyű helyzetben vannak: nem árukat, hanem használati javakat, nem kínálati piacra, hanem eleve adott szükségletre akarnak termelni.

4. Az alkotó webközösségek tagjai „furcsán” viselkednek: szükségletüket nem – valahogyan megszerzett – pénzzel, hanem személyes munkával elégítik ki. Személyes munkájuk révén igazolják, hogy amire vágyakoznak, az valóban a szükségletük. (Vágyukat a kielégítésére irányuló munkavégzéssel emelik a tényleges szükséglet rangjára.) Szükségletük – ily módon – munkájukkal igazolt, munkavégzésükkel hitelesített szükséglet. Ebben a gyakorlatban az egyén szükséglete személyes munkájával (személyes munkája arányában) képződik. Szükségletképződése és munkavégzése egymástól elválaszthatatlan – végső fokon egybeesik.

5. Az alkotó webközösségek tagjai „furcsán” viselkednek. Közvetlen gyakorlati együttműködésükben nincs szükségük marketingre és kereskedőkre. Nincs szükségük pénzre, bankokra és bankárookra. Nincs szükségük árupropagandára és reklámszakemberekre. Nincs szükségük hivatalnokokra és szakszervezetekre. Nincs szükségük jogászokra, rendfenntartókra, politikusokra stb. Szükségletük az ilyesféle dolgok, intézmények, foglalkozások közbeiktatása nélkül elégül ki. Közvetlen gyakorlati együttműködésük fölöslegessé teszi azokat a foglalkozásokat és intézményeket, amelyek a magántulajdonhoz és az árutermeléshez kapcsolódnak.

Az alkotó webközösségek felülírják és elhagyják a fennálló rendszert. Felülírják és elhagyják – de csupán részlegesen.

A hivatkozott könyv kedvenc fordulatai: „fogyasztók által irányított gazdaság”, „önszerveződő tartalomgyártás”, „egyenrangúak együttműködése”, „digitális tartalom- és forrásmegosztás”, „szellemi tulajdon megosztása”, „nyílt forráskód”.

Gondoljunk bele abba, hogy mit eredményezne ezeknek a könyvben ünnevelt gazdálkodásbeli sajátosságoknak az egész gazdaságra történő alkalmazása!

– Egy „fogyasztók által irányított gazdaságban” a gazdálkodás iránya megfordul: a termelést nem a technikai kapacitások maximális kihasználása, hanem a mindenkori „fizetőképes” (vagyis személyes teljesítményvállalásokkal fedezett) szükségletek kielégítésének igénye vezérli. A „fogyasztók által irányított gazdaság” nem – gyakran – bizonytalan keresletű piacra, hanem biztos „piacra”, előzetesen meglévő és személyes munkafedezettel bíró szükségletre termel. (Ennek technikai lehetőségével foglalkozik a *Válaszúton* /ELTE, 1988/ című könyv „Gazdasági demokrácia és szocialista termelési mód” fejezete.)

– „Szellemi tulajdon megosztásának” kiterjesztése esetén nemcsak egyes cégek bizonyos jogvédelem alá eső tulajdonai kerülnék megosztásra (azaz válnak szabadon hozzáférhetővé), hanem minden szellemi tulajdon, sőt minden, a termelés során használható tulajdon is. Másként fogalmazva: a termeléshez szükséges eszközök „zárt forráskódúból” (tehát kirekesztőből) „nyílt forráskódúvá” válnak. A tulajdon „megosztása”, „nyílt forráskódúvá” tétele a magántulajdonból (mint monopolhasználattal járó kirekesztő tulajdonból) fakadó versenykorlátozások megszűnését eredményezi. Minden termelési eszköz „nyílt forráskódú tulajdonmegosztása” valójában a magántulajdon rendszerének egészén való túllépést jelent.

– „Egyenrangúak együttműködése” a szerzők szóhasználatában arra vonatkozik, hogy a szellemi termelés, közös alkotás folyamatában mindenki egyenrangúnak számít, aki hasznos-használható munkával (ötlettel) járul hozzá a közös cél megvalósulásához. „Egyenrangúak együttműködése” az egész termelés átfogó „nyílt forráskódú” gazdálkodásban azt jelenti, hogy a szükségleteik kielégítése céljából együttműködő egyének valamilyen – a végeredmény szempontjából termékeny – szempont szerint működnek együtt egymással. Például: a termelési folyamatban az erőforrások megosztása a tehetség, képesség, hozzáértés alapján történik. Az egyenrangúság másik oldala, hogy az együttműködésben szerényebb teljesítőképességgel résztvevőknek is jut olyan munka, amellyel bizonyos mértékig fedezik fogyasztási igényeik kielégítését.

Egyenrangúak együttműködésének lényegét a termelési eszközök egészének „nyílt forráskódú” gazdálkodási rendszerében akár a következőképpen is jellemezhetnénk: „Szabadon társult egyének, akik közös szükségletre termelnek.” „Olyan társulás, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele.”